

А. М. Бордовська

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Означальний простір художнього світу В. Стуса: святий

Бордовська А. М. Означальний простір художнього світу В. Стуса: святий. У статті розглянуто особливості функціональної семантики епітета святий, що займає одне з центральних місць в релігійній картині світу й свідомості автора. Визначено й схарактеризовано основні ідіостильові риси словообразу, взаємодію традиційного та індивідуально-авторського начал. Простежено вираження базових для художнього світу В. Стуса ідей та ціннісних сенсів.

Ключові слова: *поетична мова, словообраз, семантика, релігійна картина світу, номінації, оцінні значення, слововживання.*

Бордовская А. М. Признаковое пространство художественного мира В. Стуса: святой. В статье рассмотрены особенности функциональной семантики эпитета святой, который занимает одно из центральных мест в религиозной картине мира и сознании автора. Определены и охарактеризованы основные идиостильевые черты словообразу, взаимодействие традиционного и индивидуально-авторского начал. Прослежено выражение базовых для художественного мира Стуса идей и ценностных смыслов.

Ключевые слова: *поэтический язык, словообраз, семантика, религиозная картина мира, номинации, оценочные значения, словопотребление.*

Bordovskaya A. M. Attributive space of artistic world of V. Stus: holy. It has been considered the characteristics of functional semantics of adjective holy which has the central place in the religion picture of the world and author consciousness. It has been denoted and characterized special self-stylistic roughs of wordimage, interacting traditional and author's individual basis. It has been deduced express basics ideas and sences for artistic world of V. Stus.

Key words: *poetic language, wordimage, semantics, religion picture of the world, nominations, estimation meanings, word usage.*

Означення святий є важливим чинником творення художніх світів давньої і нової української словесності. Сакральна семантика цього означення сформувалася в християнському дискурсі. Для останнього домінантним є вказівка на підґрунтя святості — відмову від гріха та язичницьких звичаїв [7]. З іншої сторони, прикметник святий є одним зі складників загальнономовної картини світу в її означальному вимірі.

У сучасній українській літературній мові прикметник святий має розгалужену семантичну структуру: 1. Пов'язаний з релігією, богом, наділений божественною силою; // *Перейнятий божественною силою; // Уживається як постійний епітет до слів, пов'язаних із місцями або предметами релігійного поклоніння; // заст. Освячений.* 2. Який, за християнською релігією, провів життя в служінні богам і якого після смерті церква визнала небесним заступником віруючих; // *Праведний, непорочний, угодний богам.* 3. Стосується до великодня; // *Уживається як постійний епітет до свят, визначених християнською релігією.* 4. *перен.* Морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведінці тощо; // *освячений високою метою, особливо почесний.* 5. Який глибоко шанують; *дорогий, заповітний* [6]. Як бачимо, семантична структура прикметника містить спеціальні і неспеціальні значення, що стосуються ха-

рактеристики широкого кола явищ дійсності — людини, абстрактних понять, просторових уявлень тощо.

Функціонально святий належить констант українського поетичного лексикону XIX–XX ст. Основні поетичні парадигми його художнього слововживання у новій українській літературі означив Т. Г. Шевченко, в ліриці якого, *святий* (*свята, святе, святі, святим, святими, святого, святої, святому*) вжито понад 181 раз [4].

Прикметник святий займає важливе місце у поетичному лексиконі В. Стуса. Він утворює розлогу парадигму епітетних словосполучень із назвами церковних споруд (*церква святої Трині, Марка Святого собор, свята Іоанна [церква]*); пантеону божеств (*янголе святий, творець святий, серце святої Марії*); людини і частин тіла (*святим ти постав, стати святим, матірня рука свята, святе полонінне серце*); явищ природи (*святої річки, святая хвиля*); рідної землі (*вітчизно пресвята, земле грішна і свята, святу землю*); абстрактних понять (*святий мій біль, пресвятий твій страх, святе почуття, свята нудьга, святу тасмницю, святе добро, святе невміння жити, мить єднання свята*).

Важливість і значущість прикметника *святий* для поетичного словника В. Стуса можна пояснити, беручи до уваги домінанту художньої свідо-

мості поета й пропаговані ним цінності життя, ідеї та ідеали. Об'єктом поетичної рефлексії автора є внутрішній світ людини. Для поезії пізнього нового часу, у тому числі й сучасної, типовим є зображення внутрішнього світу людини за допомогою слово образу *серце*. Останній має надзвичайно загальну семантику й відповідно до художніх настанов автора може виявляти різні свої смислові відтінки — релігійні, фольклорні, художньо-літературні.

Для поета, який сприймає світ крізь призму християнських ідеалів, принципового значення набувають особливості християнського розуміння символіки серця. Згідно з релігійними уявленнями, серце — це містилице Бога. Саме Бог може оживити серце, наповнити його добром і любов'ю, теплом і радістю. В українській мові релігійні детермінанти слово образу серце знаходять своє вираження у фразеологізмах на кшталт: *живе серце; полонінне серце; мати Бога в серці; горіти серцем; велике серце, добре серце, чистий серцем* тощо. На тлі наведених вище фразеологізмів особливо виразно окреслюється поетичне слововживання словообразів *серце* та *святий* у поезії аналізованого автора. *Хіба ж не ти усе це довершило./свiate полонінне серце?! Ачи, ошукане,/ ти, добре й молоде,/не дякувало за свій рятунок/ отому, хто вгорі там спить?* Неважко помітити синтагматичну взаємодію символічної семантики означень *святий і полонінний*, що виявляє своє релігійне підґрунтя шляхом співвіднесення із поетичною перифразою на позначення Бога «той, хто вгорі спить». Горіння святого серця можна інтерпретувати як пульс істинно активного і дієвого життя людини із Богом у серці.

На особистість завжди впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. І одним із таких факторів є час. Розуміння життя проходить крізь призму сприйняття і розуміння часу. Не випадково для В. Стуса навіть мить, проведена з коханою людиною, набуває святості. *Серце вірити мусить: наші — вернуть літа,/ з серця тугу обтрусить/ мить єднання свята./ Відмолодить, осяє/ і в вогонь поведе.../ Як мана сновигає,/ ніби мертвого жде.* Наведений контекст можна розглядати як приклад смислової компресії поетичного тексту, що формується шляхом взаємодії полівекторних (спрямованих на різні мовленнєві дискурси) словообразів. Базовими його складниками є субстантиви *серце, туга, мить, вогонь, мана*. Художня предикація цих образів-субстантивів створює мігнливий розгорнутий образ, в якому синтагматично зближуються *серце і віра, серце і вогонь, серце і туга*.

Будучи екзистенціалістом, В. Стус вважає, що такими зовнішніми проявами життя не обмежується, що вони — це лише оболонка. Усе справжнє знаходиться всередині людини. Тут у кожного свій простір і свої горизонти, які «людині визначено з правіків» [9]. І в цьому просторі йому ніхто не завадить бути вільним. Звідси — святість в поетикальному плані знаходить своє втілення в оксюморонних образах на

кшталт: *свята нудьга, святий біль, пресвятий страх. Невже ж це ти, моя свята нудьго,/ обведена муаром? Ти це, справді?/ Ота, що сни сколошує мої/ і спати не дає?*

У вірші-зверненні до своєї матері В. Стус освячує переживання. *Моя журавко сива! Зогулице,/ як холодно в обмерлих цих світах!/ Та хай живе у ньому і святиться/святий мій біль і пресвятий твій страх.* Святий біль поета це біль не за власну зламану долю, а за долю всієї батьківщини.

До святості можна йти через переосмислення власної недосконалості, виправлення своїх помилок. У своїх творах поет часто розмірковує про опозицію грішний-святий, шукає перехідну межу між цими станами. *Тільки бо грішний про святощі знає,/ тільки бо грішному стати святим,/ тільки межу заступивши, відчуєш/ тільки упавши, пізнаєш себе.* У цитованому вірші гріховність і святість мисляться не як опозиція, а дві сторони одного явища. Опустившись на саме дно людського існування, можна яскравіше відчутися всю красу святості і блаженства. *Тебе пройнято дрозжем світовим,/ нещасний люде. Витворивши звіра/ з самого себе, ти, своїх омирень/ позбулий, поснувався, наче дим,/ на попелищі власному./ Святим/ Ти поставав, коли земна довіра/ Була в тобі, немов одвічна пригра.* Письменник виводить «гріховність» у широке оцінне коло, вдаючись при цьому до протиставлення людина-звір, життя-смерть. Такі протиставлення, на наш погляд, є символічним вираженням уявлень про святість як життя людини і про гріховність як перетворення останньої на звіра, недолюда. Властиво означене річище поетичної генералізації семантики святий є способом оприявлення релігійних поглядів на людину як істоту створену за образом і подобою Божою. Говорячи про земну довіру, В. Стус актуалізує архетипові уявлення про первородний гріх [7]. Саме Бог дарує людині земну довіру і дає благословення. Зрештою, без любові людини перетворюється на звіра. Тому із такого знебоженого життя порятунком стає смерть, як вихід із власного забуття.

Земля як символ сховища людських душ постає у поезії «Сині складено стоси». *Сині складено стоси./ Червоні шапки/ порозкидано густо/ по замкненій площі/ вже поетові зашморз/ на шию накинута/ п'яне юрмисько взяло/ зав'язало волочить./ Дотягнули, ведуть,/ юрмо звіром реве/ потім стихихло. Лиш чути — / подзвонюють пуга./ Б'ють у бубон. Солдатські/ багнети навхрест/ і впиваються кров'ю/ промови-шпіруцени./ Екзекуція куца,/ та треба пройти/ і не впасти. І голову/ не опустити./ Багровіючим оком/ оглянуть свята/ землю ту/ що тобою несита./ Чи тобі вдивину/ це позорище? Ніж?/ Читобі вдивину,/ еполети жандармів!/ Чи тобі вдивину,/ що торгують підніжки/ вже й тобою, ганьбою/ мовчазною карані./ Край насилу мовчить./ Край насилу не крикне/ та тьмяніють вже очі/ шалені і гнівні/ вже заходить на бурю -/ гримітиме грім/ на твої роковини/ в твоїй Україні.* Письменник

і використовує символ «святої неситої землі» як сили, яка народжує і одночасно забирає людські життя. *Троянди пуп'янки духмяні/ і вся ти — гришна і свята./ Де та запади́ста долина,/ той приярок і те кубло,/ де тріпалася лебедина,/ туге ламаючи крило,/ де голубів вільготні лети/ і бризки райдуги в крилі.*

Любов ліричного героя до землі у широкому смислі поступово переростає у любов до вітчизни. Те, що для людини є найважливішим і змістотвірним, займає в його душі важливе місце і утворює її ціннісну домінанту. Святим є те, що людини ніколи не зрадить, — Вітчизну. *Україно,/ ти радощі мої й жалі,/ моя Вітчизно пресвята!/ Мої дитячі ярі дзвони/ і гомін цей многоколонний,/ і млин — подобою хреста.* Відчуття Батьківщини настільки гостро проростає у поетові, що переходить у поєднання і ототожнення із собою. Поет і вітчизна нерозривні, пов'язані невидимим зв'язком. В контексті прослідковується таке розгортання поетичної думки: любов до землі як такої переростає у любов і розуміння батьківщини, і нарешті батьківщина переходить в самого себе. Поет і його батьківщина єдині.

В означальному просторі художнього світу В. Стуса важливе місце займає образ жінки, зокрема матері. Мати як осередок добра і розуміння співвідноситься із сятинею. Мати для В. Стуса є тим вогником, який зігріє в темному холодному бараці, дасть наснаги для подальшої боротьби. Матірня рука свята — символ провидіння і підтримки: *Десь при столі/ батьків моїх тужіння/згорьоване. Мене ж мій мур/ відгородив од нього./ Не чути їхніх слів-зажур,/ урвалася дорога,/ якою близяться уста,/ рамена і долони,/ де матірня рука свята/ і висивлі скроні.* Для письменника мати і Вітчизна виступає основою життя. Вона дає не лише сили для боротьби, а й сили для творчості. Порівняння матері з голубкою є логічним продовженням теми уславлення матері як символу чистоти, спокою і миру. *І дух твій вирвався з тенет,/ бо надто кругле небо краю,/ і кругла саду ліпота,/ бо мати дивиться свята./ Я в ній — смеркаю і світаю.*

Прикметник святий часто вживається у віршах, присвячених дружині: *І заломила гіркі уста./ Зазолотила солома в грубі./ Проухай шибу, моя свята. Горить сосна — од низу до гори./ ой чорнобрива Галю, чорнобри.../ Прости мені, що ти,*

така свята,/ на тім огні, як свічечка, згоріла. Мотив горіння, пожежі, який корелюється з мотивом жіночої вроди є провідним для веснянок і саме до нього звертається В. Стус. Горіння — буйство природи, перевага жіночого начала над чоловічим у міфологічному смислі, первордна енергія, щедрість життя, родючість, що виражаються через образ жінки. У цій поезії письменник використовує протилежну символіку горіння як розпад і руйнацію [8]. Трагедія вітчизни зображена через образ жінки. Руйнація жіночого начала веде за собою руйнацію роду, країни і життя вцілому. *Не дай рукам лихих заброд/ вскупти пера жар-птиці./ Тож на хресті святих розстань/ тримайсь допоки скону/ дороги зустрічей, прощань,/ свавілля і закону.*

Письменник глибоко переживає розлуку з рідними, що знаходить своє художнє втілення в поетичному тексті. *Церква святої Ірини/ криком кричить із імлі,/ мабуть, тобі вже, мій сину,/ зашпори в душу зайшли. / Церква святої Ірини,/ криком кричить з-під землі./ Мороком душу озорне,/ ані тобі продихнуть.* Основними ознаками сакрального образу святої Ірини є спокій і смиренність у вірі. Загальнолюдські ідеали відсунуті в «імлу», «під землю», де їх так просто не почути. Образ *зашпори у серці* — символізує поступове обезбоження людської душі. Холодне серце символізує людину, позбавлену гуманістичних цінностей, пам'яті і совісті. У такій людині поет вбачає моральну загибель, від якої намагається застерегти [2].

Отже, як свідчать спостереження над особливостями функціональної семантики означення *святий* в поезії В. Стуса, актуалізація та текстотвірні властивості означеного слово образу значною мірою розуміється специфікою ідейно-художніх настанов письменника, особливостями його художнього мислення та свідомості. В поетичному ідіостилі автора означення *святий* постає як естетично сенсові наснажений мікрообраз, що синтезує різні шари культурної інформації, насамперед релігійного дискурсу. Подальші перспективи дослідження означального простору поезії В. Стуса полягають у виокремленні та різноаспектному аналізові релігійних складників поетичної мови автора, зокрема означень благословенний, блаженний, божий з метою визначити християнські детермінанти художнього світу письменника.

Література

1. Данильчук Дмитро Васильович. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації: дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. — К., 2006. — 159 с.
2. Загнітко А. П. Синтаксична поетика Василя Стуса: тенденції і закономірності / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. / наук. ред. А. Загнітко [та ін.] — Донецьк : 1998. — Вип. 4. — С. 133—136.
3. Калашник В. С. Епітет у поетичному ідіостилі Василя Стуса / В. С. Калашник, М. І. Філон // Людина та образ у світі мови : вибрані статті — Х., 2011. — С. 136—139.
4. Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка. Т. 3 = A Concordance to the Poetic Works of Taras Shevchenko / Упоряд., ред. О. Ільницький, Ю. Гавриш. — Нью-Йорк : ВЦ НТШ ; Едмонтон-Торонто : КІУС, 2001. — С. 1583—1589.
5. Стус В. Зібрання творів: у 12 т. / Василь Стус; гол. ред. Д. Стус [та ін.] — К. : Київська Русь, Факт, 2007 — 2009. (Бібліотека журналу «КИЇВСЬКА РУСЬ»).

- Т. 1 : Ранні вірші (сер. 1950-х — початок 1960-х рр.), ДЕЛЮ № 13 / БЕ 1339, Круговерть, Вірші 1960-х років / передмова К. Москальця. — 560 с.
- Т. 3 : Час творчості / Dichtenszeit. — 2008. — 752 с.
- Т. 5 : Палімпсести (Найповніший незавершений корпус). — 2009. — 560 с.
6. Словник української мови у 11 томах. — К. : Наукова думка, 1970-1980.
7. Святий: Бібліотека Якова Кротова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.truechristianity.info/ua/books/zakon_bozhyi/zakon_bozhyi_079.php. — Назва з екрану.
8. Біблейский словарь В. П. Вихлянцева [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.biblicalstudies.ru/books.html#BS> — Назва з екрану.
9. Библейская энциклопедия Брокгауза Ринкер Ф., Майер Г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.biblicalstudies.ru/books.html#БЕВ> — Назва з екрану.